

УДК 811.161.2'282:821.1612-3.М1/7.08

МОВНИЙ СВІТ М. МАТІОС: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Коваленко Н. Д.

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна*

У статті здійснено аналіз лексичних діалектизмів гуцульських говірок за частиномовною приналежністю на матеріалі художніх творів М. Матіос. Виявлено найбільш поширені семантичні групи лексики, їх роль в осягненні культури та світогляду етносу через призму тексту художньої літератури.

Ключові слова: діалектизм, гуцульський говір, художній твір

Живе народне мовлення зберігає чимало реліктових явищ давнини, є джерелом і презентацією етнічного, необхідного для пізнання особливостей світогляду. Діалектизми, за висловом К. Ф. Германа, “є живими свідками історії мови, часто більш переконливими, красномовнішими, ніж могили, кістки та зброя” [1; с. 3].

Актуальність. Особливості використання діалектизмів, народних номінацій у художніх творах того чи іншого письменника завжди привертала увагу як власне митців слова, так і мовознавців, фольклористів та етнографів. Результати цілісного аналізу вживань діалектизмів у художніх текстах сприяють поглибленню уявлення про національно-мовну картину світу, специфіку етнічної свідомості, можуть слугувати базою для вивчення мовної репрезентації особливостей письменницького світосприйняття, зрештою – це можливість простежити активні процеси у діалектології, пов’язані з вживанням лексики у конкретних мовленнєвих ситуаціях.

Особливості вживання діалектизмів у зразках художнього стилю з’ясовано у працях С. П. Бевзенка, Й. О. Дзєндзелівського, Ф. Т. Жилка, І. Г. Матвіяса, С. Я. Єрмоленко, М. Ф. Станівського, Г. О. Козачук, В. В. Грещука, Вал. В. Грещук та ін.

На сьогодні найґрунтовніше досліджено функціонування діалектизмів у творах письменників, що представляють південно-західне наріччя (Ю. Федьковича, В. Стефаника, М. Черемшини, І. Франка та ін.). Найбільш ретельний аналіз традиційних поглядів та окреслення новітніх підходів до опису південно-західних діалектів на тлі художніх текстів здійснено у монографії В. В. Грещука та Вал. В. Грещук [2]. Особливу увагу автори акцентували на авторському вживанні гуцульських діалектних елементів, з’ясували їх роль у розвитку національної мови.

Зауважимо, що кожен дослідник висловлює свою думку щодо вживання авторами діалектизмів, їх функції (номінативної, експресивної, стилетворчої), потребу використання тощо. Здебільшого всі сходяться на думці, що використання діалектизмів має бути обережним, стилістично виправданим, адже діалектна лексика уможливорює точну номінацію, вказівку на територіальне походження персонажів, їх характери, індивідуальні особливості, гумор і дотепність, емоційний стан [3; 5; 6].

Мета. Дослідження особливостей вживання лексичних діалектизмів у творах українського філолога за освітою, поетеси, прозаїка, публіциста – Марії Матіос, висока словесна майстерність якої високо оцінена письменниками (П. Загребельним, Д. Павличком, А. Дімаровим, І. Римаруком та ін.), але ще чекає на детальні описи й “розшифрування” мовознавців.

Прозова манера Марії Матіос – “... живопис характерів із народу, реставрація живої мови, непідробна говірка з рясними барвистими діалектизмами” [4, с. 8]. В авторській мові саме діалектна лексика використовується в етнографічно-побутових описах, у створенні характеру зображуваної місцевості, з метою стилізації мови персонажів.

Найповніше у творах письменниці репрезентовані лексико-семантичні діалектизми різної частиномовної належності. Досить різнопланово представлені іменники, які є неоціненним засобом відтворення колориту краю і представляють різні за значенням групи лексики. Так, для досконалішого змалювання місця подій авторка використала регіональні назви будівель: *бужарня (возниця)* – приміщення для сушіння фруктів і копчення м'яса димом; *хороми* – сіни; *шопи* – приміщення для зберігання сільськогосподарського реманенту, повітка; *колиба* – житло чабанів і лісорубів: *Коли втомлені довільним переходом люди вернулись на свої обійстя, в селі вже порадували другі совіти, повідомив Танасій Максим'юк, який не евакуюювався, а переховувався у селі – у своїй бужарні – возниці* [9, с. 143]; *Кілька разів торгає дерев'яний ключ, щоб пересвідчитись, чи добре замкнула, далі, так само глухо попричинявши двері з хоромів, іде у велику кімнату* [7, с. 95]; *А гості повлягались у весільній шопі на лавицях та столах – і раді, що господарі не всі найдки в пивницю забрали* [9, с. 88]; *Бо я знайшов його коло ватри серед колиби* [9, с. 50].

Своєрідну групу утворюють назви одягу та взуття: *сардак* – верхній короткий рукавний чоловічий або жіночий одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками; *вироб'єки* – взуття, святкові постолі з вичиненої шкіри. *І притулилися Михайло з Матронкою одне до одного так близько, що навіть через грубі їхні сардаки було чути прискорене биття сердець* [9, с. 102]; *А на пролюдень маєш телячі вироб'єки* [9, с. 110].

Чимало діалектизмів традиційно зберігають номінації регіональних страв: *бринза* – сир з овечого молока, *будз* – свіжий овечий сир: *Ніщо так не любить Михайло після тяжкої роботи, як гарячу кулешу з овечою бринзою* [9, с. 80]; *Кажеш, четверо забрали, скільки, Михайле, будзів сиру?* [9, с. 154].

Досить численними є слова на позначення домашнього та господарського начиння: *міщулик* – мішечок; *маглівниця* – рубель; *рупцак* – рюкзак; *хітанка* – колісанка; *джерга* – грубе домоткане рядно, вовняна ковдра: *Але минає день-другий – і просвістить з того на цей бік камінь від польського постового із прив'язаним запашиим тютюном, а з цього боку – поділяться сушеними сливами в міщуликові* [9, с. 101]; *Але Іван струсив порохи, розгладив маглівницею складки та й почав збирати Дарусю* [9, с. 59]; *То коли мені ладувати в дорогу рупцак?* [9, с. 132]; *Маринька – Богодуха гойдає порожню хітанку, прив'язану до старезної груші мотуззям, – і груша, немовби натомлена життям людина, покійно й безвідмовно скрипить у такт неспішному своєму коливанню: «гой- да»* [7, с. 129]; *А там Доця з котримось із дітей винесла в сад на руках Дмитрика, загорнутого у вовняний килим чи джергу, поклала в тінь під горіхами – тай потекла собі до безконечних хатніх роботі* [7, с. 117].

Авторка використовує різні лексеми для називання осіб за свояцтвом, віком, родом занять: *вуйко* – 1) брат матері або батька; 2) незнайомий старший чоловік; *вуйна* – 1) дружина брата матері або дядька; 2) старша за віком жінка; *верстак* – ровесник; *шугай* – хлопець, парубок; *мольфар* – чаклун: *Северина зо страху шукала речі вуйни Марії – і не могла знайти того, що до сьогодні знала із заплющеними очима* [8, с. 6]; *Це ти думаєш, що інші будуть раді, що їх молока загримили до засіцейських шугайв?* [9, с. 65]; *Бо то ж ні мольфарем, ні знахарем не треба бути, щоб розпізнати щоденне велике лукавство світових лукавців, що повилазили з усіх щілин, як ота повзуча нехар* [8, с. 55].

Часто говіркові слова М. Матіос вживає для називання тварин і рослин: *дріб* – вівці, ягнята; *половик* – яструб, *каня* – хижий птах, схожий на шуліку; *матриган* – беладонна; *шулька* – качан кукурудзи: *Господарки було не стільки, щоб дуже, але вже трохи було: корова, свиня, кури, троє товару дробу* [9, с. 92]; *Дві великі кані, визираючи собі здобич, висіли над Михайловою хатою, що сусідила з Марійною* [9, с. 126]; *І вона, майже безтямна, ніби напоєна матриганом, і собі зсувається на землю – та так і падають, обоє, в мох чи запріле листя* [7, с. 131]; *Він знає, що вона зараз підсунула ближче до вікна дерев'яний стільчик, розклала довкола себе кукурудзяні шульки, на коліна висадила кошик – і з-під прутких її рук посипалося жовте золото кукурудзяних зернят* [7, с. 117].

Кількісно великою групою лексичних діалектизмів-субстантивів у прозі М. Матіос є слова на позначення географічних об'єктів: *кичера* – гора, вся вкрита лісом, крім вершини; *мочар* – трясовина заболочена місцевість. *По два боки гомінкого і спішного Черемоша, між горбів і кичер, немов у глибокій жіночій пазусі, гніздилися двоє гірських сіл з однаковою назвою – Черемошине* [9, с. 97]; *І олень трубив на мочарі* [9, с. 19].

Цікавими є діалектні назви явищ природи: *раптівка* – раптовий, короткочасний дощ, злива, *туча* – 1) бурхлива злива з вітром і громом; 2) темна грозова хмара; 3) град: *Потрошки відходжу, як сад після тучі* [8, с. 27]; *Шумить у скалі раптівка, і грім дуже близько* [5, с. 22].

Отже, лексичні діалектизми охоплюють найрізноманітніші сфери життя, але передусім вони пов'язані з побутом, виробничою діяльністю, родинними стосунками.

Органічною складовою творів М. Матіос є гуцулізми-дієслова, серед яких для точнішого зображення дій і станів збережено такі: *чипіти* – бути нахиленим; *скинутися* – відмовлятися від чого-небудь; *чинитися* – прикидатися; *мольфарити* – чаклувати, ворожити; *каламотити* – крутити, колотити; *відказувати* – відмовляти; *видіти* – бачити; *вадятись* – сперечатись, сваритись; *заглагоїти* – заспокоювати; *спрутити* – напнути; *вслоняти* – присипляти; *п'їланитися* – лізти, дертися; *мельдувати* – доводити до відома; *пазити* – доглядати; *пудити* – лякати; *флінкати* – плакати, схлипувати; *спацірувати* – прогулюватися; *шляхтувати* – проклинати; *відмольфарити* – відворожити; *файкувати* – курити.

Порівняно невелику групу в аналізованій збірці складають прикметникові діалектизми: *файний* – гарний; *шпаровитий* – ошадний; *первий брат* – двоюрідний; *мняцканий* – зігнутий, неспасований. *Ви, файні Іванку, не з полювання вернулись, а з війни* [7, с. 18]; *Ну, трохи з фуком чоловік* [7, с. 82]; *Може, це ліпше, бо хай чують усі весільні гості, який шпаровитий газда прийшов у Гаврилову хату* [7, с. 89].

Серед прислівників-діалектизмів виявлено лексеми на позначення внутрішнього стану людини, окремі номінації способу дії, часу, місця: *бійно* – страшно, боязко, небезпечно; *нагло* – раптово; *файно* – гарно; *жаско* – страшно, жахливо; *водно* – завжди; *леда* – тільки-но; *нарік* – наступного року: *З кульбабки нагло вродиться розлука* [9, с. 47]; *Ой, правдива та правдонька, якої не видно* [7, с. 269]; *А я уперта. І мені не бійно* [8, с. 143]; *Не мий мене так файно, як до шлюбу* [7, с. 22]; *А Северина сидить зі своїми служницями, про щось собі плямкає губами й жаско для людського погляду ні-ні – та й погладить тріпотливий гадючий хвіст у пазусі* [8, с. 52].

Засвідчено й службові слова, зокрема сполучники: *гейби* – наче, немов: *А вона під його голос гейби оживає* [9, с. 57]; частки: *най* – хай, нехай; *аби'сь, аби'х* – аби: *А най мій язик чиряки обсипле, яке дурне сказала!* [9, с. 11]; *Аби'сь знала: скоро будуть до Сибіру виселяти весь Лустун* [9, с. 45]; *Аби'х жили і нарік цієї днини дочекали* [9, с. 23].

Використані письменницею вигуки виражають подив, обурення, роздратування, осуд, неприязнь: *Агій на таке чудо!* [9, с. 19]; *Агій на вас, небого – хочете дитину перепудити?!* [9, с. 61].

Різних експресивних відтінків надають зображуваному синонімічні ряди лексики й фраземіки (наприклад: *слинитися, флинькати, зтягувати носом схлипи*): *Чого ви слинитесь, небого?; Флинькаю, Мільку любий, бо, як надумаю, що нас усіх тут чекає то й камінь би заплакав; Зафайкувала собі й Василина, раз по раз зтягуючи носом схлипи* [9, с. 110]. До слова *вагітність* підібрано діалектизми – *тяж, веремінність, ходити з черевом: Ніхто Матронки з черевом не видив* [9, с. 89]; *В селі декотрі газдівські дівки не годні приховати від людських очей, що зайшли в передчасну тяж...* [9, с. 89]; *А Матронка ховала свою веремінність аж до самих злогів* [9, с. 89].

Приклад розширення значення літературного слова маємо у говірковому мовленні: *вадитись (повадити)* – часто ходити в гості чи робити шкоду (*Вадяться кури у сусідський город. Повадились до чужого добра* [9, с. 95]); *вадитись* – сперечатись, сваритись (*Іниим разом курка розгребе грядку в сусідському городі – а на другому краю села газдині вже вадяться про цю дурничку* [9, с. 95]).

Зазначимо, що значення багатьох діалектних слів М. Матіос часто пояснює у підрядкових примітках, що полегшує сприйняття тексту тим, для якого її рідна говірка є незрозумілою. У цьому виявляється прагнення авторки, з одного боку, ввести якнайбільше говірково маркованих лексем у свої твори, а з іншого, не відштовхнути читача від своїх текстів. Семантика окремих номінацій стає зрозумілою з контексту або з різного типу авторських пояснень (вживання діалектизму на тлі літературного відповідника в тому ж контексті, авторські пояснення в самому тексті, пояснення автора у так званому «словничку»).

Висновок. Отже, у системі словесно-зображальних засобів творів Марії Матіос важливу роль відіграють діалектизми, які, передаючи особливості регіонального колориту, водночас виконують ще й пізнавальну функцію, адже знайомлять читача з предметами побуту, господарювання, виробничої діяльності, звичаїв, з рослинним і тваринним світом краю тощо. Використані у художній мові діалектизми, милозвучні та найточніші у зображальній функції, ще більше звертають на себе увагу на тлі літературної мови, тому видаються незвичними і від того яскравими. Саме в цьому основна причина того, що вони стилістично досить активні в художній тканині творів Марії Матіос.

Список літератури

1. Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини / К. Ф. Герман. – Чернівці: Рута, 1996. – 391 с.
2. Грещук В. В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис / В. Грещук, Вал. Грещук. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 309 с.
3. Кононенко В. Гуцульські мовні елементи в художньому тексті / В. Кононенко. – К. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 316-320.
4. Логвиненко О. Художні клейноди Марії Матіос / О. Логвиненко // Літературна Україна. – № 20 (25 жовтня). – 2007. – С. 8.
5. Лозовська Р. В. Деякі особливості української лексики творів буковинських письменників // Українська мова на Буковині: Матеріали Всеукраїнської конференції. – Чернівці: Рута, 1994. – С. 104-106.
6. Матвіяс І. Г. Відображення особливостей говорів у мові української художньої літератури / І. Г. Матвія. – 2008. – №6. – С. 3-12.
7. Матіос М. Майже ніколи не навпаки / М. Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – 176 с.
8. Матіос М. Москалиця. Мама Маріцца – дружина Христофора Колумба / М. Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2008. – 64+48 с.
9. Матіос М. Солодка Даруся / Марія Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2005. – 176 с.

Коваленко Н. Д. Языковой мир М. Матиос: региональный аспект // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №2. Часть 1. – С.113-117.

В статье осуществлён анализ лексических диалектизмов гуцульской группы говоров по разделению на части речи в художественных произведениях М. Матиос. Выявлено наиболее распространённые семантические группы лексики, их роль в постижении культуры и мировоззрения этноса сквозь призму текста художественной литературы.

Ключевые слова: диалектизм, гуцульская группа говоров, художественное произведение.

Kovalenko N. Linguistic world of M.Matios: regional aspect // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communicatio». – 2011. – V.24 (63). – №2. Part 1. – P.113-117.

In the article we make analysis of lexical dialect units of Hutsul dialects from the point of view of belonging to specific parts of speech on the material of creative works by M.Matios. We specify the most widespread semantic groups of lexics, their role in understanding of culture and world view of the nation through the prism of texts of creative literature.

Key words: dialect unit, Hutsul dialect, creative work.

Поступила до редакції 06.04.2011 р.